

## *Саша Хаџи Танчић*

### ДВЕ ЦРКВЕ

Поп Тодор је с монахом и Аристоменом занатлијом гледао пут Матејевца, где се на брду званом Метох уздизала црква Свете Тројице Русалијске. Фратар Бернардино нашао је њоме најбољи начин да између себе и Нишлија створи што више одстојања. То је волео да оствари и од тога му је црква додатно омилила. На тој повољној висини и удаљености као да је постојала само за њега; за њега и ни за кога више. Тајанствена, и достојанствена, велелепна, бледолика, горда лепотица, с благошћу поднебља и плаветнилом јужног неба, имала је за њега значење само по себи, као симбол његовог успона. Изгледало је да је нашао право место и да ће се ту најпосле скрасити.

Варошани ипак нису поверовали у његову причу да ће је учврстити и доградити припрату. Убрзо видљив темељ запремио је нешто мању површину од наоса.

Попу Тодору, монаху и Аристомену занатлији се то није допало. Нелагодом су мотрили цркву другачију од њихове: облика сажетог издуженог уписаног крста, са куполом. Унутра је тројако правоугаоно неједнако раздељена и наспрамно повезана луцима на којима почива кубе, споља осмострано, са четири прозора. Засведени полуобличасти сводови ослонили јој се на бочне лукове. Оцу Тодору једино се допао „хелијаст” систем зидања, али не и узидана римска надгробна стела.

С њом у вези је појава тога непознатог човека чудна изгледа и сумњивих побуда збуњивала нишки свет и изазивала свакојака тумачења. Говорио је о њој топлим и сниженим гласом, и о плановима да је преуреди и препороди да би анђели сишли с неба да је украсе знамењима своје моћи. Ословљавајући се као „слуга светог Петра”, жустро и пословно, јачим

гласом, упозораваo је да је распоредом годишњих доба, какав влада од почетка света и века, загосподарио наред и да је то крај човека. Потресен и са страхом очекиваo је крај времена. Свет стари, слутљиво је говорио, унапред знајући када ће се стровалити у бездан. Зато је учено испитивао Свето писмо. Апокалипса? Сотона? То варошани нису могли јасно да разаберу. Фратар им је често понављао речи „коњаници”, „весници”, „стране света” и они су по томе закључили да је он прочитао у двадесетом поглављу *Апокалипсе* да ће Сотона бити ослобођен ланаца и да ће коњаници, весници переда, наспрути на све четири стране света. Свакако, било им је јасно да је на свет који им је судбоисано дат да у њему живе пала мрачна и непрелазна коб.

Напротив, отац Тодор је тврдио да је проницање у Божју тајну светогрђе и да није човеково да погађа тај дан и тај час.

Вели им он, у *Јеванђељу* се не спомиње никакав одређени датум, говори се само о знамењима.

Престрашен, фратар Бернардино је у Нишу вребао та прва знамења. Било му је важније да буде спреман за суочење с блепћавим лицем Исусовим, кад сиђе с неба да суди живима и мртвима.

Шта је он знао о устројству света? Видео је да се звезде правилно крећу, да се зора и пролеће враћају и да се сва бића рађају и умиру. Био је свестан реда који је успоставио Бог. Али догађало се да се ти ритмови поремете. Фратар је виђао метеоре и комете чија се путања није поклапала с кружним кретањем небеских тела. Из мора су израђала чудовишта, као онај горостас који се једне новембарске зоре појавио, сличан острву, и кретао се све до три сата после подне. Шта да мисли о недаћама, олујама, вулканским ерупцијама или аждаји коју су многи ужаснути људи опазили над дубровачким небом једне суботе уочи Божића, како се креће ка југу, бацајући снопове муња? Обузимао га је самртни страх, бескрајна страва обузела му је душу: такви призори, знао је то добро, навешћују погибел која ће се срочити на човечанство.

Свет му се указивао попут неке тајанствене шуме кроз коју му није дано да се пробије. Васељена је затворено поље на којем се води двобој између добра и зла, између Бога и побуњених војски које поричу његов поредак и ремете га.

Молио је за свет такав какав је. Црква Свете Тројице, у којој је служио, постала је похранилиште реликвија; затим, ћивота, гробница, извора опроштајних грехова и два олтара.

Кад је у њој први пут отпевао „Појаћу ти у присуству анђела” простор између трема, где улази светлост, и централне тачке у којој се врши жртва, наједном се проширио, узлетевши ка Богу. Као да је запевао хор небески. Раздвојено небо од земље уведе их у неизрециво и у нерођене светлости. Читав Бернардино, телом, душом и духом, као да се просветли вечним сјајем. У том часу није бринуо за узрок, ни за последицу, ни за доказ, већ за општење с невидљивим. Приправљао је душу за кушање Христовим васкрсењем.

Али је попут ловаца, који мотрено вребају из заседе, овај Божји слуга био стално на опрезу. Запињао је замке паганима. Лукавствима их је покушавао да придобије и одлучује о њиховој судбини. Користио се певањем духовних песама и мисом. И свакако проповедима о природи ствари и својству речи и о њиховом мистичном значењу. У речи и природи Бог пристаје да се појави, говорио је увек.

На начин истовремено очигледан, леп и тих, помагао им је у разумевању одломака из Старог и Новог завета; затим односа, склада и реда, разноликости облика и изгледа видљивог света.

А груби и нестрпљиви домаћи свет бранио се од њега оговарањем, измишљањем и шапутањем, и још надодавао своје приче и мрачна мапгања. Гледали су га са неповерењем и презиром и клонили га се, радо и заобилазили кад год могу, а ако баш морају да га сретну, пролазили мимо њега потуљени и скрушени.

Дотле је већ дошло да су га упоредили с лудим Ментом и чак се зачудили како то нису раније приметили. Лепо виде: Мента, неразумних поступака и нејасне људске речи! Биће већ годину дана како му ни вечно коначиште није познато, а гледају га и у првим тренуцима не могу да схвате, али он опет стоји пред њима, стваран и страхан. Од њега и беже! Изгледом фратра Бернардина чак им се свети, дајући им на знање да ту, под поспе другачијим условима, и даље живи док не свисну и пропадну.

Не само да им је поново закупио сву пажњу и потиснуо све друге бриге и бојазни, него их и изазива, па их и плаши. Поређење фратра Бернардина с лудим Ментом и није маштовит привид, него проста чињеница: некад се луди Мента појављивао умотан сазвезђима и зодијачким знаковима, заогрнут плаштом који представља небески свод, а сад им овај фратар говори о звездама и небу и њиховом мистичном значењу. Ћутке су га и замишљено слушали док им је, као сада фратар Бернардино, само измењеним редом, беседио о небеском Јерусалиму, краљевству савршенства, да ће им се открити на судњи дан, а Христос, кад се врати, по истеку времена столовати у слави. И луди Мента читао је неке псалме и молитве светог Давида упућене Свевишњем за времена која тек имају да дођу. Знањима из слободних вештина и упражњавањем њветих врлина учинио се пријазним Господу. А то је једино у противности с оним како је фратар из Дубровника на други начин стицао божје наклоности, други начин одрицања, што је захтевало више телесног и духовног напора. Ходочастио је. Изгледа, није му било привлачније разоноде од путовања. Таква га је разонода и довела у Србију. Ониском и кратконогом Менти судбина је ускратила такву разоноду и човек се није макнуо из места, пут један није препешачио. И када га је нестало, као да га није било, у гробу без имена заувек се упоао.

(Само су га, чудом неким, ожалиле у црно обучене жене, белих ланених повеза око лица, у хаљинама од необојеног сукна, са црним и белим упреденим појасом око паса и са спуштеним плетеницама. И само је ветар блиставо шумио над широким нишким пољем, које као да се одмерило на Ментиној несрећи, поставши му исцела гроб.)

Поређење с лудим Ментом допрло је и до самог фратра Бернардина. Признао је попу Тодору, у највећем поверењу, да ће због тога заиста напустити Ниш и да се неће више ни враћати. Из фратровога казивања излазило је да је од пријатеља добио обавештење да га с тим лудаком пореди и сам отац Тодор и да се заправо води против њега подмукла борба да га удаље из вароши. Једино у чему се отац Тодор сложио с њим, то је да одобрава његов одлазак или да ће бити послан у другу варош, далеко од Ниша. У сваком случају, фратар је хтео да напусти Ниш готово одмах, и у највећој тишини, како не би дао прилике својим дубровачким противницима да уживају у његовом поразу и да му се свете.

Све је то фратар Бернардино рекао оцу Тодору оним неодређеним тоном који оставља могућност промене и изненађења. Код њега се никад право не зна шта мисли ни како осећа, уверио се. Одједном се опет сети лудог Менге кога су били заборавили чим је нестао с овог света. Ни фратров одлазак неће узбудити ничију савест, такође је био уверен.

Фратар Бернардино није ни слутио колико ће још ноћи, колико дана и недеља, провести у овој неблагодарној вароши. Десило се оно што је отац Тодор, после свега што је знао, могао поуздано да очекује. Фратар се није ни спремао на одлазак, под згодним изговором да не може напустити варош пре него што стигне опозив из Дубровника, што је наводно сваког часа требало да уследи. И при томе је све остало исто онако како је и започето, како су запазили сви у вароши. Каравани су долазили и одлазили, уступајући место једни другима, а он не само да није премештен, него је изгледало да се заувек учвршћује у српској забити као на крају света и да су тиме завршене све његове варљиве перспективе.

По реду и нахођењу коме се сав посветио, недељом је поштовао мир божји „у спомен на последњу вечеру и страдање Господа”. Поручио је затим крст код домаћег кујунције и даровао „цркву Тодорову”. Варошани помислише да је најзад спреман да крене пут нове вароши или Дубровника, али им он рече: „Крст је симбол мира који Бог обећава људима, његова победа над недаћама времена”. Јесмо ли тиме заштићени од турског насиља, пљачки, глобљења, помислише и не рекоше му.

Од тих дана фратар Бернардино се окренуо потпуно ка „својој” цркви на брду понад Матејевца. Откад овамо пристижу дубровачки трговци, за мештане Латини, зову је „Латинска”. Мало-помало, од краљевине ружиног цвета, коју су Срби обновили, предање се овде вратило својим изворима: старији мештани знају је као Цркву Свете Тројице Русалијске или Свете Богородице Русалијске, по светковању розалија — празника ружа, поистовећујући је са празником Духова, који се слави истих дана. „Голему цркву” варошани предано гледају, ослушкују и са напорима настоје да открију шта све фратар предузима да је учврсти и обнови.

Као опат схватио је боље но ико духовне вредности цркве чију је службу преузео. Своју дужност сматрао је чашћу, и то највишом. Иако бенедиктанац, његово схватање свештеничког позива није се темељило на сиромаштву и апсолутном одбијању света: Бернардино се држао клинџевског пута. На врху земаљске хијерархије црква за њега, као и за Ига и Клинија, зрачи сјајем, на највећу дику Бога.

Посвећен спољашњој узвишености, фратар је предузео да преправља русалијску цркву, да је украшава, у славу Бога, Свете Тројице. Да његова црква, зато што је „латинска”, надвиси православну, на исти начин на који сваки католик надвисује све пагане.

Радови су отпочели у трему. Масивна, чврста, још из времена обнове византијске власти отворена је ка светлости. Зато је на истоку полукружна апсида засведена полукалотом. Светлост излазећег сунца продире у њу кроз четири прозора осмостраног кубета. Полукружна олтарска апсида, засведена полукалотом, светлосћу обасјана, најзаносније приближава Богу.

Нагнао је мајсторе да докраја искористе све оно што је дотле била само зидарска вештина — да укрсте лукове. Рашчлањивањем апсиде венцем на „зуб” поређаним опекама читава црква засијала је чудесном непрекид-

ном светлошћу са обасјаних прозора. Сами облици здања позивали су душу да се усне од створеног ка нествореном, од стварног ка неизрецивом.

Помогнут особитим чудом које му је Господ послао, како је касније објаснио, фратар је крунисао своје дело подигавши, испред цркве, видљив са свих страна, крст седам метара висок. Виспе кујунџија из Ниша, час пет, час шест, довршило је подножје украшено призорима из повести о Спаситељу и ликовима из Старог завета, док је с друге стране приказана смрт Спаситељева.

„Племенито дело” сијало је узвишеним сјајем. Правом светлошћу истинског света, како је добродошлу могућност с крстом самохвално објаснио.

Од тог времена, ходочасници светог путовања, а не само караванџије, привучени овим крстом, приносили су реликвије страдања (клин с крста, део трновог венца, оруђа којима је мучен), слутљиво замисливши судбину човечанства од Христовог рођења до Његовог страдања.

Крст им је разгонио мрачне сумње да човек може бити испуљен смрћу плотског човека. (Таква сумња преносила се са псалама, са књига о краљевима, са Апокалипсе.)

И опомињао их је да се са нехајем не ишчекује Бог!

Нашокон, Бернардино се усудио да и себе представи при дну једног призора у положају дародавца. Овај бесумње гест поноса ствараоца задовољног својим делом расрдио је поклонике божје светлости и његове славе. Зато је он преконоћ своју замисао утемељио у новом тумачењу, тумачењу просветљења. Да је његово представљање као дародавца заправо дело потпуно отворене светлости која надвисује видокруг нишке долине, дижући се ка раскршћу небеских путева.

Луталице, пустолови и трговци смењгали су се око цркве, мада су робу складиштили у вароши. Између Матејевца и вароши ширили су се путеви, заједно са пословима. Потајно је гомилан њен иметак од покретних вредности, новца, злата, товара зачина, чија је уносност зависила од ђуди трговине, операција размене, позајмљивања уз залог. Фратар је црпео из тих прихода средства за даљу обнову цркве.

Православна је изгледала старомодно. Није дограђена, нити је подигнута нова, иако се варош ширила, а новац притицао. Отац Тодор са монахом и Аристоменом занатлијом бавио се трговином, продајући по најбољој цени жито и вино са својих имања и од своје десетине. Сниска, јер су тако захтевали Турци, усред вароши, у збрканом скупу дућана и радионица, сплетена тесним сокацима и одводним каналима, окупљала је саборно варошане да величају Бога, моле му се и искушљују се.

Фратрова рука одводила је Дубровчане „њиховој” цркви. Зато је и чинио све да засија по угледу на „приморске”. А кад би караван отишао, њен сјај је брзо тамнио и црква као да се затварала у себе.

Препородом трговине, напретком саобраћаја, све већом покретљивошћу људи и добара, она је оживљавала.

Са путницима из далека и варош се отварао према свету. Нишлије се мешају са светом. Виђају их по сокацима и у чаршији. Разуме се, у групама, или у паровима: јуноше са старијима, да их упуте, воде и изводе на непознате путеве.

Али нови свет, који се захваљујући напретку помолио из даљине, тражио је нове људе способне да га схвате и прихвате. Младе Нишлије већ знају да ће, ако савладају тајне трговања с њима, имати изгледа да заузму

боља места у вароши. Зато се они у све већем броју стичу у чаршији због каравана. Прочује се да су ова или она кола боље снабдевена, да је трговац вештији, и одмах се закључи добар посао. Смењивали су се каравани, а заинтересованост варошана се брзо усредсређивала на најснабденије; и где се роба могла да уговара унапред и у више наврата.

У Нишу се тискало на десетине трговаца, који нису стизали само из оближњих села, већ и из суседних вароши. Каравани су настављали пут Лесковца, Прокушља, у Нови Пазар.

Караванције су на себе навукли тврдокорну мржњу калуђера из Ниша тиме што су им доводили у питање истоветност хришћанских Срба католика и православца. Учвршћују посебну цркву надомак њихове вароши. Истина, и ова се темељила на вери у Бога јединога. „Има га у биљкама, семењу, у природи дрвећа и камења, узбуђује и стишава наше душе“, опомињали су се истим изразима фратра Бернардина који им је приговарао да пишу довољно отворени за свет.

Зар за свет у чије је поре продро повац, свет у лажном успону, неправилан, чудан, настран — бранили су се, преосетљиви за све око себе. У ствари, од почетка устрашени и збуњени новинама које су им варош неумитно тесниле и мењале. Још су побожно поштовали пустињаке који у шуми живе од траве и корења, поклањали поверење испосницима.

Пхи, одлазак у неки стеновит крај, живот о хлебу и води, у тишини ћелије! — омаловажавао је дубровачки фратар, потресући им из основа поглед на свет и веру.

Изгледало је да он господари тим новим светом.

А њихов је поп Тодор с мајсторима радио, носио камење и малтер да оградe обршени црквени зид или подупру двери. „Мајстори не одмарају, не треба ни ми да одмарамо“, кретио је калуђере речима потшоре, и тако учвршћујући цркву ради добротинства.

Њихова црква била је управо супротна од фратрове. Свака је показивала своју снагу: једна, светлост која се могла додирнути рукама, друга узвишеност намученог тела, обе стремећи ускршњој победи.

Недељним јутром, фратар Бернардино и поп Тодор мисионарили су благовест, рођење, крштење што га је Бог примио, читаво страдање, успење и силазак Светога Духа. Свако у својој цркви. Доба стварања, крај света и тренутак који се управо живи, мешали су се међусобно.